

Актуальні проблеми розвитку молокопродуктового підкомплексу України

Постановка проблеми. Молокопродуктовий підкомплекс, який покликаний забезпечувати населення продуктами харчування, повинен посідати важливе місце в економіці України. Фактично ж виробництво молока та молочних продуктів, рівень їх споживання населенням не відповідає реальним потребам. Збільшення їх виробництва стримується деструктивними змінами в тваринництві, відсутністю стабільних взаємовигідних відносин між виробниками молока і молочною промисловістю, розбалансуванням молокопродуктового підкомплексу.

Зменшення надходження молока-сировини в необхідній кількості та відповідної якості на переробку позначилося на недозавантаженості виробничих потужностей молокопереробних підприємств, що в свою чергу спричинило значне здорожчання, а звідси й погіршення економічної доступності молочних продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми функціонування та розвитку молокопродуктового підкомплексу знайшли своє відображення в працях відомих вітчизняних учених: Т.В. Божидарніка [1], В.В. Камінської [2], О.А. Козак [3], М.М. Одінцева [6], М.Й. Хорунжого [8], а також у працях зарубіжних учених [9-12]. Однак здебільшого автори зосереджують увагу на фактичних результатах діяльності аграрних і молокопереробних підприємств, залишаючи осторонь питання, пов'язані з природою формування та функціонування молокопродуктового підкомплексу. Зокрема, до цього часу в економічній літературі відкритими є такі питання, як принципи й пропорції молокопродуктового підкомплексу.

Мета статті – на основі аналізу стану вітчизняного молокопродуктового підкомплексу та динаміки основних тенденцій на ринку молока і молочної продукції простежити механізм формування внутрішньогалузевих пропорцій та проблеми реалізації принципів агропромислової інтеграції у цій складній міжгалузевій структурі.

Виклад основних результатів дослідження. Ринок молока і молочної продукції відіграє досить важливу роль у продовольчому забезпеченні, оскільки молочні продукти традиційно займають одне з провідних місць у харчовому раціоні населення. Зниження купівельної спроможності призвело до зменшення рівня споживання молокопродуктів майже удвічі. Основна причина цього – скорочення виробництва молока та продуктів його переробки. Вже цей факт показує, що в сучасних умовах надійне забезпечення населення молочною продукцією за рахунок вітчизняного виробництва набуває стратегічного значення в царині гарантування продовольчої безпеки держави.

На наше переконання, підвищення продуктивності, економічної ефективності й конкурентоспроможності підприємств молокопереробної галузі прямо залежить від удосконалення інтеграційних процесів між виробниками молока та переробними підприємствами. Формування довірливих відносин, безпосереднє зміцнення прямих зв'язків сільськогосподарських підприємств із переробною промисловістю і торговою мережею, про що справедливо зазначає В.В. Камінська [2], стає однією з надійних основ розвитку підкомплексу на даному етапі.

Останніми роками в Україні склалися певні регіони інтенсивного виробництва, які різняться не тільки високими показниками продуктивності корів, а й позитивною дина-

мікою обсягів виробництва молока і молочних продуктів.

Важливо відзначити, що молокопереробні підприємства розташовані практично по

всій території України, що зумовлено наявністю відповідної сировинної бази та визначило певну їхню спеціалізацію (табл.1).

1. Географія виробництва молочної продукції в Україні*

Продукція	Області
Молоко оброблене рідке	Вінницька, Київська (включ. м. Київ), Дніпропетровська, Харківська
Кисломолочні продукти	Харківська, Київська (включ. м. Київ), Дніпропетровська, Донецька, Полтавська
Вершкове масло	Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Сумська, Чернігівська
Сир	Полтавська, Сумська, Черкаська, Житомирська, Вінницька, Херсонська, Чернігівська
Сухі молочні продукти	Сумська, Полтавська, Київська

* Згруповано за даними Державної служби статистики України.

Таке географічне розміщення молокопереробних підприємств має свій історичний розвиток. Однак це не означає, що у розвитку національного молокопродуктового підкомплексу не можуть відбутись якісь зміни. Зауважимо, що незалежно від географічного розміщення підприємств потреби в молочній продукції є практично однаковими з погляду її споживання, а тому обсяги виробництва визначаються в більшості випадків місткістю споживчого ринку. Очевидно, що потребує вдосконалення спеціалізація молокопереробних підприємств з урахуванням того, що молочні продукти мають різні строки зберігання та обмежені відстані транспортування.

У 1990-2011 роках у діяльності молокопереробних підприємств виявилися певні кризові тенденції, пов'язані, насамперед, із наростаючим дефіцитом сировини та низькою її якістю, зростанням цін на молочну продукцію при одночасному зниженні платоспроможного попиту населення, формуванням несприятливої кон'юнктури світового ринку молокопродуктів. Лише 2012 рік характеризується позитивними зрушеннями у тваринницькій галузі й збільшенням обсягів виробництва молочних продуктів.

Як відомо, робота молокопереробних підприємств залежить передусім від стабільності надходження молока у тій кількості, яка б забезпечувала завантаженість виробничої потужності підприємства, однак у реальній дійсності тут є чимало проблем, які стримують поступальний розвиток молокопродуктового підкомплексу. Це стосується каналів надходження молока на переробні підприємства, які настільки різні, що тут

потрібно дотримуватися спеціального підходу. Заготівля молока від сільськогосподарських підприємств, господарств населення та інших господарських структур, а також від переробних підприємств, характеризується не стільки перевагами, скільки труднощами. Зокрема, у структурі заготівлі молока найвищу питому вагу мають господарства населення, що є негативним фактором забезпечення надходження якісного молока. У 2012 році молокопереробним підприємствам України надійшло 4716,4 тис.т молока, що на 2,2% більше порівняно з 2011 роком, у т.ч. від сільськогосподарських підприємств – 2277,7 тис. т за середньою ціною закупівлі 2689,7 грн/т, від господарств населення – відповідно 2007,2 тис. т і 1905,3 грн/т [7]. Уже ця інформація показує, що господарства населення, які забезпечують майже 43% переробки, продають молоко за ціною на 30% нижчою, ніж для аграрних підприємств.

Хоч динаміка виробництва майже всіх видів молочних продуктів у 2012 році була позитивною, однак спостерігається зниження обсягів виробництва сирів жирних і спредів (табл. 2).

Зменшення надходження молока на переробку спричинило недозавантаженість виробничих потужностей. Так, із 366 молокоперобних підприємств потужністю за зміну 26133,9 т фактично працюють 299 потужністю 18266,6 т. Тобто виробнича потужність їх використовується на 69,9 %.

Слід також додати, що загальна потужність молокопереробних підприємств скоротилася на 31%, а кількість молочних заводів – на 19 %. Якщо взяти до уваги той факт, що

впродовж 2008-2012 років питома вага господарств населення у виробництві молока коливалась у межах 77-82%, то стане зрозумілим, що без ефективних заходів щодо

економічної підтримки цієї форми господарювання позитивних зрушень, принаймні на даному етапі, чекати не доведеться.

2. Основні показники виробництва молока та молочних продуктів в Україні*

Показник	Рік					
	2008	2009	2010	2011	2012	2012 у % до 2011
Поголів'я ВРХ, тис. гол.	5079	4827	4494,4	4426	4504	101,8
у т. ч. корови	2856	2737	2631,2	2582	2560,7	99,2
Виробництво молока, тис. т	11761	11609	11248	11086	11389	102,7
у т. ч. частка господарств населення, %	82,2	82,2	80,7	79,7	77,7	-
Надійшло молока на переробні підприємства, тис. т	6039	5406	5457	4615,1	4716,4	102,5
Виробництво молочних продуктів, тис. т:						
молоко оброблене рідке	808	770	822,3	858,9	909,2	105,9
масло вершкове	85	75	92,3	76,2	88,1	115,6
спреди та суміші жирові	82	72	79,7	57,1	53,3	93,3
сир свіжий неферментований і сир кисломолочний	92	85	87,2	75,3	78,8	104,6
сири жирні	236	228	224	178,6	165,9	92,9
продукти кисломолочні	532	492	497	468,9	486,3	103,7

* Сформовано за даними Держслужби статистики України та власні розрахунки.

З наведених даних випливають такі незаперечні висновки:

1. Хоча у 2012 році спостерігається збільшення обсягів виробництва майже по всіх видах молочних продуктів, проте протягом 2008-2011 років склалася протилежна ситуація. Головною причиною спаду виробництва молочних продуктів стало різке скорочення поголів'я корів і зменшення надходження молока на переробку від аграрних підприємств. Якщо в 90-х роках останні постачали на переробку 75–85% молока, то нині – лише 17,8–22,3%.

Такі тенденції викликані нееквівалентністю обміну між сільськогосподарськими й переробними підприємствами молочної галузі, непомірно низькими цінами на сировину, що призводить до розриву міжгалузевих зв'язків і згортання молочного виробництва [6].

2. Домінування господарств населення в заготівлі молока (82,2–77,7%) та низька товарність його виробництва (10–15%) не можуть забезпечити зростання завантаженості переробних підприємств.

3. Відсутність прийнятних економічних взаємовідносин у ланцюгу "виробництво–заготівля–переробка молока" і зниження за-

інтересованості, передусім господарств населення, в нарощуванні обсягів виробництва молока стали основною причиною зниження загальної ефективності молокопродуктового підкомплексу, що позначилося не лише на виробництві молочної продукції, а й на її споживанні. Відтак набуває тривожної динаміки проблема зниження рівня споживання молока та молочної продукції, яка торкнулася всіх регіонів, особливо індустріально розвинених.

Українським законодавством визначено мінімальні норми споживання основних продуктів харчування населення, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України [5], відповідно до якої мінімальна норма споживання молока і молокопродуктів 141 кг на особу. Раціональна норма споживання визначена на рівні 380 кг на особу. За оперативною інформацією Мінагрополітики, у 2012 році фактичне споживання молока й молокопродуктів в Україні становило 214,9 кг на особу за рік, що на 43,3% нижче раціональної норми. Така ситуація є загрозливою щодо життєзабезпечення населення.

Значні відхилення в споживанні молока та молочних продуктів спостерігаються по регіонах. Так, у 2011 році в Одеській області

недоспоживання становило 12,2%, Херсонській – 10, Запорізькій – 13,2, Донецькій – 9,8 і АР Крим – 12,6%. На 17,5% більшими від середніх по Україні є обсяги споживання молокопродуктів у Волинській, на 18,2 – Закарпатській, на 26,8 – в Івано–Франківській, 18,1% – у Хмельницькій областях.

Значні відхилення в споживанні молочних продуктів пов'язані не лише з обсягами їх виробництва, а й із рівнем доходів населення України. У будь-якому разі рівень споживчих цін навряд чи залежить від ємності ринку. Очевидно, що тут домінує монопольний вплив молокопереробних підприємств, оскільки істотної різниці між періодами "малого" й "великого" молока не спостерігається.

Упродовж року відбуваються незначні коливання споживчих цін на молоко та молочну продукцію. Характерним є зниження цін у весняно–літній період і поступове підвищення їх восени та взимку, що викликано зміною попиту на молоко та молочну продукцію впродовж року, а також обсягами надходження сировини. Однак тривожним є той факт, що ціни на молочну продукцію залишаються високими і тим самим значно занижують купівельну спроможність населення, якщо брати до уваги досить низький рівень заробітної плати та пенсії.

Загальну оцінку розвитку молокопродуктового підкомплексу в Україні прийнято здійснювати на основі балансу його продукції (табл. 3).

3. Баланс молока та молочних продуктів (за календарний рік)*

(у перерахунку на молоко, тис. т)

Показник	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012**
Виробництво молока	11761	11610	11249	11086	11389
Зміна запасів на кінець року	- 78	230	- 11	- 9	-35
Імпорт молока та молочних продуктів	234	455	273	257	382
Усього ресурсів	12073	11835	11533	11352	11806
Експорт молока і молочних продуктів	1140	919	956	964	809
Витрачено на корм	1038	1126	1099	1020	1170
Втрати	5	10	8	5	н.д.
Фонд споживання молока та молочних продуктів	9890	9780	9470	9363	9757
Із розрахунку на 1 особу, кг	213,8	212,4	206,4	204,9	214,3

* Сформовано за даними Держслужби статистики України; ** За оперативною інформацією Мінагрополітики України; н. д. – недостатньо даних.

При оцінці балансу молока і молочних продуктів останній не викликає особливого занепокоєння, тому що виробництво молока стабілізувалось, як і фонд його споживання.

До цього слід додати, що в Україні спостерігається динаміка нарощування імпорту молочної продукції. Хоча в цілому загальний обсяг експорту молока й молочних продуктів становив 550,0 млн дол. США, водночас імпорт досяг 181,9 млн дол. США [4]. Зовнішньоторговельне сальдо по молоку й молочних продуктах позитивне (за винятком кисломолочної продукції та масла тваринного) і станом на січень-грудень 2012 року становило 368,1 млн дол. США.

На нашу думку, опрацювання таких балансів означає не що інше як ухиляння від проблем молокопродуктового підкомплексу, оскільки в їхній основі лежать не норми

споживання, а фактичний рух молочної продукції.

Якщо керуватися чинною методикою опрацювання балансу молочної продукції, то можна дійти висновку, що в країні виробляється стільки молочної продукції, якої цілком достатньо, щоб забезпечити внутрішні потреби, й навіть мати певний її профіцит. З даних таблиці 3 видно, що з року в рік виробництво молока і молочних продуктів перевищувало внутрішні потреби на 18,3%. Це в свою чергу мало б забезпечити зростання споживання молока на одну особу. Однак за даними цієї ж таблиці видно, що споживання молока значно менше, ніж за науково обґрунтованими нормами.

Отже, доцільно було б потреби в молочних продуктах визначати за величиною мінімальної та раціональної норм споживання. За нашими підрахунками, щоб забезпечити

споживання молока і молочних продуктів на рівні науково обґрунтованих норм, фонд споживання має становити 16-17 млн т, тобто на 16-18% більше, ніж фактично подається в балансах.

Такий підхід не заспокоюватиме, а навпаки – сприятиме активізації зусиль на інтенсивний розвиток як молочного скотарства, так і молокопереробних підприємств.

Необхідно також враховувати роль молочної промисловості й аграрного сектору в розв'язанні соціально важливих проблем. Йдеться, передусім, про партнерські взаємовідносини між ними. Розраховувати, що надалі завантаження потужностей молочної промисловості відбуватиметься в основному за рахунок сільськогосподарських підприємств досить складно.

Все це дає підставу зробити висновки, що основною причиною стримування розвитку молокопереробних підприємств є нестача якісної сировини, що призводить до ускладнень діяльності в маркетинговому ланцюгу "виробництво – заготівля – переробка – торгівля" руху молочної продукції до споживача. Тому відновлення великотоварних спеціалізованих молочних ферм і заготівельно-збутових молочних кооперативів дасть змогу запроваджувати системи управління молочно-продуктовою вертикаллю.

Застосування цих заходів сприятиме збільшенню обсягів надходження якісного молока переробним підприємствам, забезпечить високу конкурентоспроможність вітчизняного молокопродуктового підкомплексу як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках продовольства. Адже молочне виробництво є пріоритетною галуззю для України. Це зумовлено традиційно важливим місцем і значенням молока й молочних продуктів у харчуванні українського населення, а також великою кількістю господарств-виробників, ефективність функціонування яких значною мірою визначає економічний розвиток сільськогосподарської сфери, соціальною спрямованістю галузі та її впливом на розвиток сільських територій [5].

Якщо керуватись означеними постулатами про роль і значення молокопродуктового підкомплексу, то важливо досягнути природу цієї міжгалузевої структури, яка формується

й тим більше розвивається на основі всебічного опрацювання тих принципів, які її забезпечують. Йдеться, передусім, про такі важливі комплексуютьовуючі принципи, як наявність і дотримання зворотного зв'язку, тобто вимог наступної ланки молочно-продуктового ланцюга до попередньої. В даному випадку це вимоги молокопереробних підприємств до виробників сирого молока, споживачів молочної продукції до її виробників. Не менш важливе значення мають принципи скорочення розриву у просторі та часі [8], тобто між виробництвом молока й надходженням його на переробку. До таких регулятивних принципів варто віднести також можливість і важливість досягнення синергічного ефекту, в чому однаковою мірою мають бути заінтересовані як виробники молока, так і його переробники та торговля молочними продуктами.

Особливе місце в розвитку молокопродуктового підкомплексу належить властивим для нього комплексуютьовувальним пропорціям, які, власне, й формують базу розвитку цієї структури – це обсяг, якість, асортимент і ціна молочної продукції, купівельна спроможність населення. Іншою важливою пропорцією є своєчасність постачання молока, можливості його термінової та ефективної переробки на молочних заводах. І, нарешті, третьою пропорцією може бути обсяг, асортимент та якість готових молочних продуктів і можливості їх транспортування, зберігання й своєчасної реалізації на споживчому ринку.

Ще раз наголосимо, що без дотримання означених принципів і пропорцій говорити про нагальну потребу зміни структурної політики в молокопродуктовому підкомплексі безпідставно, оскільки складно визначити, з чого формується рівень задоволення внутрішніх потреб населення в молочній продукції. А це, в свою чергу, потребує докорінної перебудови міжгалузевих відносин, запровадження ефективного ціноутворення на молоко й молочні продукти, здійснення інноваційної перебудови як у виробництві, так і в сфері управління, формування механізму економічної заінтересованості всіх партнерів маркетингового ланцюга в забезпеченні кінцевого результату.

Висновки. Для забезпечення якісних та кількісних зрушень у молокопродуктовому підкомплексі передусім потрібно створити високопродуктивні сировинні зони, для чого інтегрувати у цю сферу особисті селянські господарства, які забезпечать ще досі високі обсяги й гарантії поставок молока. На нашу думку, держава могла б дотувати селян не за надоєне молоко, а за утримання корів. За таких умов зростатиме обсяг виробництва молока та поліпшуватиметься його якість.

Коли йдеться про молокопродуктовий підкомплекс, то слід брати до уваги ще й таку особливість його розвитку, як структура, яка в основі свого функціонування має рух ресурсів і продукції. В такому разі молокопродуктовий підкомплекс слід розглядати як ринок сирого молока й готової молочної продукції. А це означає, що його треба оцінювати як багатогалузеву сферу, що

має характеризуватися з погляду самовідтворювання і саморозвитку. Таке розуміння дає підставу в рамках підкомплексу формувати партнерські взаємовідносини всіх учасників ринку, що потребує всебічного дотримання міжгалузевих пропорцій – обсягів виробництва сирого молока та відповідності його потужностям молокопереробних підприємств; асортименту, якості, ціни молочної продукції, платоспроможного попиту населення.

Молокопродуктовий підкомплекс треба розглядати як органічно сформовану структуру, в якій технологічно й економічно поєднуються галузі та види діяльності, що можуть забезпечити високий синергійний ефект, який розвивається на основі всебічного дотримання властивих йому принципів.

Список використаних джерел

1. *Божидарнік Т.В.* Розвиток молокопродуктового підкомплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: моногр. / Т.В. Божидарнік. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2011. – 412 с.
2. *Камінська В.В.* Розвиток інтеграційних процесів в АПК та їх вплив на підприємства молокопереробної галузі / В.В. Камінська // Зрівноважений розвиток регіонів в умовах глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Житомир: ПП «Рута», 2010. – С. 82.
3. *Козак О.А.* Український молочний сектор: тенденції і перспективи розвитку / О.А. Козак // Агроінком. – 2008. – №3–4. – С. 37–41.
4. Митна статистика. Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" України від 14 квітня 2000 р. № 656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
6. *Одінцов М.М.* Моделювання еквівалентних відносин інтегрованих учасників молокопродуктового підкомплексу / М.М. Одінцов // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 34–37.
7. Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 2012 рік. Стат. бюл. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. *Хорунжий М.Й.* Агропродовольчий комплекс: проблеми формування і функціонування в ринкових умовах / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 115.
9. *Siqueira, Kenya Beatriz; Kilmer, Richard Lee and Campos, Antonio Carvalho.* The dynamics of farm milk price formation in Brazil. *Rev. Econ. Rural* [online]. – 2010, vol. 48, n.1. – P. 41-61.
10. *H. Michael Wehr, Joseph F. Frank.* Standard Methods for the Examination of Dairy Products. American Public Health Association, 2012. – 360 p.
11. *Adnan Tamime.* Dairy Fats and Related Products. – 2009. – 344 p.
12. *Young Park.* Milk and Dairy Products in Human Nutrition. – 2013. – 350 p.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2013 р.

* * *